

Egy XVIII. századi főúri könyvtár olvasóforgalma a múlt század első felében

SOMKUTI GABRIELLA

1802-ben Marosvásárhelyen gróf *Teleki* Sámuel erdélyi kancellár megnyitotta magánkönyvtárát a nyilvánosság előtt. Ez a tény csak a jelenből visszavetítve tűnik jelentős eseménynek, korábban sűrűn szűk körben keltett érdeklődést s kisugárzó hatásában sem mérhető mai megszokott mértékeinkkel. A visszhang, amit a könyveknek ez a szokatlanul gazdag, a kor színvonalán álló gyűjteménye ebben az elmaradott vidéki kisvárosban keltett, nem volt és nem is lehetett tulságosan erős, de elegendő volt ahhoz, hogy a városka szellemi rétegét jelentő néhány ember kapcsolatot találjon az európai kultúrával.

Marosvásárhelynek a múlt század elején csak mintegy 6000 lakosa volt. A város szellemi életére élenként hatott a főiskolai jelleggel is rendelkező református kollégium s az 1754 óta itt székelő királyi tábla. A kollégium diákjai, professzorai, a királyi tábla kancellistái, ügyvédei szolgáltatták elsősorban azt az értelmiségi alapot, amelynek a tudományos munka bázisát szerette volna *Teleki* Sámuel megeremteni. Jól ismerve az erdélyi kultúrális viszonyokat, könyvtára katalógusának előszavában is hangsúlyozta, hogy Erdély igen szegény könyvekben, a kollégiumok könyvtáraiban is csak olyan külföldi tudományos művek találhatók, melyeket a külföldi egyetemeket látogató magyar diákok hoztak haza s a kollégium könyvtárának ajándékoztak. A könyvimportnak még ezt a szűk csatornáját is sok gátló körülmény korlátozta, (*Teleki* itt ki nem mondottan nyilván azokra az intézkedésekre utal, melyekkel a Habsburgok a protestáns magyar ifjak külföldi tanulmányait igyekeztek megakadályozni, ill. megnehezíteni) éppen ezért ő, miután a megfelelő anyagi eszközöknek is birtokában volt, könyvgyűjtésével és könyvtáralapításával azt a célt igyekezett elérni, hogy „... a Tudományoknak Nemzetemben s Hazámban elmozdításokra . . .” „... könyvekben szegény dolgozó hazámnak hasznára szolgáljak.”¹ Ezt a célt szolgálta az akkor mintegy 20.000 kötetre becsülhető könyvtár, mely nagyrészt külföldön: Svájcban, Franciaországban, Németországban, Hollandiában, Ausztriában, Olaszországban és Angliában vásárolt, ill. onnan hozatott könyveket tartalmazott. Az állomány tudatos és rendszeres gyűjtés eredményeképpen enciklopédikusan magában foglalta és hűen tükrözte a kor valamennyi tudományágát, ideértve az egyes tudományzakok legújabb reprezentatív műveit és a régi klasszikus szerzők legjobb kiadásait. A vallási tárgyú művek az állománynak már csak kisebb hányadát alkották, a jelentősebb helyet mellettük a görög-római klasszikusok és a történelmi művek, különösen Magyarország és Erdély történelmére vonatkozó irodalom foglalta el, a könyvtáralapító egyéni érdeklődésének megfelelően.

A gyűjtemény egészen 1797 tavaszáig Bécsben volt, mivel *Telekit* az udvarnál betöltött tisztsége a császárvároshoz kötötte. Először II. József megkülönböztető bizalma emelte ki a felvilágosult gondolkodású erdélyi gróft a megye-beosztás eltörlésekor az ország tíz királyi biztosa közé, majd 1787-ben a bécsi egyesített magyar és erdélyi udvari kancelláriához az erdélyi ügyek vezetőjévé. II. József halála után az újra önálló erdélyi kancelláriánál lett *Teleki* erdélyi udvari kancellár, mely tisztséget haláláig viselte. A kancellária a központosított monarchia fontos szerve volt, a bécsi udvar rajta keresztül gyakorolta a központi irányítást s információit is a kancellárián keresztül szerezte be. Ilymódon ez a hivatal fontos összekötő láncszem volt a kolozsvári erdélyi kormányzók és az udvar között s ebben a kényes kulcspozícióban Teleki hosszú időn keresztül egyképp élvezte az udvar bizalmát és honfitársai megbecsülését, egészen soha el nem szakadva a magyar érdekektől. Eredeti szándéka szerint könyveit csak halála után szállították volna Marosvásárhelyre, a háborús események azonban közbeszóltak: a közelgő francia hadak már Bécsset fenyegették s az általános menekülésben Teleki is sietve szekerekre rakatta egész könyvtárát s 1797 április 15-én utnak indította Erdélybe. A háborús veszély hamar elmúlt, de a könyvtárát már többé nem szállíttatta vissza Bécsbe, sőt mindez csak siettetette elhatározását: felépíteni Marosvásárhelyen a könyvtár új otthonát és minél előbb a köz rendelkezésére bocsátani. (2) Egy Nagyváradon 1797-ben kelt levél beszédes bizonyága Teleki könyvtárával kapcsolatos szándékainak és érzéseinek: „... meg kell építtetnem haladék nélkül Vásárhelyen a Bthecat is, mert a Könyveim sokáig bé rakva kár nélkül nem állhatnak, azt sem tudom, ha az úton nem érte-e valami víz őket? azt a nagy költséget pedig nem tehetem hogy ismét vissza vitessem őket Bécsben, mert a hányódással, rázkodással is nagyon romlanak; már igen sok esztendőket nem is ígérhetek magannak, és holtom után negyedikeszre kellene Gyermekeimnek a Vectúrára azt a nagy költségséget tenni. Bizony nehéz nekem a könyveim s írásaim nélkül Bécsben lakni és mikor eszembe jut, hogy azoktól megfosztatok, egészen el-szomorodom, mert azokban volt ifjúságomtól fogva gyönyörűségem, időtöltésem és már életemnek estvéjén azzal sem enyhíthetem unalmaimat. De meg nyugszom az Istennek útáiban és már abban találnám örömet, ha egyszer láthatnám őket elrendelve a magok destinatiojuknak helyén, a hol holtam után is a köz-jóra meg maradhatnak.” (3)

Az igény egy jól szervezett s nemcsak a közművelődést, de a tudományos kutatást is szolgáló könyvtár iránt már korábban is jelentkezett. A tudós *Aranka György* 1795-ben így panaszkodott egy Telekihez írott levelében: „Legnagyobb fogyatkozásunk a könyv és Bibliothéca szűki Vásárhelyt.” (4) 1777-ben *Benkő József* írta Telekihez, amikor a könyvek még Teleki Bécsbe költözése előtt a sáromberki kastélyban voltak elhelyezve: „Talán már Szebenbe csak bé is kívánkozik a Ngsd drágalátos Bibliothecája s én is közelebb esem hozzá; melyből csak egy nap is oh mely sok hasznot tudnék én venni magam céljaira!” (5) *Bolyai Farkas* 1804-ben írja *Gauss*nak, hogy az általa ajánlott könyvek közül sokat nem talált meg a helyi könyvtárakban. (6)

A tudós érdeklődések mellett nem kevésbé jelentős az értelmiségi fiatalságnak, elsősorban diákoknak szellemi éhsége a felvilágosodás és a francia forradalom irodalma iránt, amelyről és alábbiakban részletesen ismerttetendő olvasónaplók szolgáltatóknak beszédes bizonyítékot.

Az 1799/1802 között elkészült új könyvtárépületben 1802 őszen *Teleki*

személyes felügyelete alatt állítják fel a könyveket s az októberben kinevezett könyvtáros, Szász József az év végén már a türelmetlenül érdeklődő *Telekitől* kap levelet Bécsből: „... Vagyon-e valami becse a Bthecamnak? Kik járnak oda vagy curiositásból, vagy olvasni?” (7). Egy későbbi levelében elégedetten állapítja meg: „Örvendem, ha a Bthecamnak látogatói szaporodnak.” (8)

*Teleki*nek 1800-ban kelt végrendelete értelmében a könyvtárat hetenként három napon át délelőtt és délután 3—3 óra hosszat kell nyitvatartani bárki érdeklődő számára. Ennek ellenére az olvasónapló tanúsága szerint a könyvtár minden hétköznap nyitva volt, még tovább is, mint az említett 3—3 óra. Csak *Teleki* halála után állnak be hosszabb szünetek, amikor az is előfordult, hogy hónapokig nem fogadott a könyvtár látogatót. Az 1827 június-augusztusi időszakról például *Kelemen Márton* akkori könyvtáros ezt jegyezte fel az olvasónaplóban: „Ezen három hónapban azér nem voltak az olvasók, hogy júniusban a Censurák folytak, júliusban a gyermekem betegsége miatt a borvizen voltam, augusztusban a Bibliotheca takarítása folyt.” 1828 decemberében így magyarázza az alacsony látogatottságot: „Ezen holdnapban azért vagnak olyan kevés olvasók, hogy a pestis hirtelen miatt kényszerítettett a város elszaladni.” (9)

Az első olvasók valószínűleg 1802 végén jelentkeztek. Rendszeres feljegyzés csak 1803 júliusától van, ekkor kezdték meg az első olvasónaplót. A napló címe: „Holdnaponként és naponként való feljegyzetése azoknak a'kik ezen Btheca könyveit használták, miolta a' Közönségnek a' Használás végett meg nyitattott, kinek kinek Neve után feltetettvén a' Könyvnek neve is melyből olvasott akár Dél előtti, akár Dél utáni Orákon.” (10) Az első bejegyzés 1803 július 7-én történt s 1806 április 1-ig rendszeres feljegyzések vannak, ekkor a napló megszakad s 1812 novemberétől már más kéz irásával folytatódik. Ennek az első három évi szakasznak naponkénti feljegyzője valószínűleg az első könyvtáros, Szász József, akit 22 éves korában a kollégium professzorainak ajánlatára tesz meg könyvtárossá *Teleki*. Választása igen szerencsés volt: a költői és tudós hajlamokkal rendelkező fiatalember szorgalmasan látta el feladatát. 1807-ben *Teleki* segítségével külföldi tanulmányútra ment, hogy könyvtárosi hivatására még jobban felkészüljön. 1810 végén tért újra vissza Marosvásárhelyre, de az olvasónaplót már nem folytathatta, betegeskedni kezdett s 1812 májusában alig 32 évesen meghalt. Hártahagyott verseit barátja, *Döbrentei Gábor* közölte az *Erdélyi Múzeum*-ban, meleg szavakkal emlékezve meg a „különös poétai talentum”-mal rendelkező fiatalemberről.¹¹

Az olvasónapló pontosan közli a dátumot, névszerint felsorolja az olvasókat, legtöbbször a foglalkozást is közli és megjelöli az olvasott művet ill. műveket. Mivel a *Teleki*-theca könyvet nem adott kölcsön, az olvasók a műveket csak helyben használhatták s így egy-egy könyvért hosszabb ideig visszajártak. Innen a gyakori ismétlés, az olvasó neve mellett utalás a már korábban használt könyvre.

Az olvasóforgalom 1803-ban napi 1—3 fő, ritkán 4—5 s egész évben mintegy 25—30 név ismétlődik. Ennyi volt tehát az első évben a rendszeres olvasók száma, a kisváros lakosságának mintegy félszázaléka. A naponkénti bejegyzésekből az ünnepnapokon kívül is kimarad néha egy-egy nap: vagy nem volt nyitva a könyvtár, vagy nem volt olvasó. 1804-ben összesen 26 név szerepelt egész évben, 1805-ben ezekhez még kb. 10 új olvasó csatlakozik. Sok ez vagy kevés? Ha megfontoljuk, hogy a *Teleki*-theca kívül Marosvásárhelyen még a kollégium könyvtára is működött, amely a tanároknak és diákoknak nyilván közelebb esett s

valószínűleg csak az ott nem található könyvekért mentek át a Teleki-könyvtárba; ha feltételezzük, hogy a leghasználatosabb jogi szakkönyvek a királyi táblán is kéznél voltak az ítélmesterek és a kancellisták számára; s ha mindehhez hozzávesszük, hogy Marosvásárhelyen ebben az időben a fenti körökön kívül mindössze néhány értelmiségi akadt — lelkészek, főúri családok nevelői, egy-egy orvos vagy elszigetelten élő és dolgozó tudós, mint *Aranka* György — akkor ez az olvasói tábor nem is olyan kicsi.

Az olvasók társadalmi összetétele az elmondottakból egyenesen következik. A kollégium tanárai, diákjai, a királyi tábla kancellistái, assesorai, procuratorai, arisztokrata ifjak nevelői, néhány lelkész, orvos, egy katonatiszt és néhányan az erdélyi főúri családok tagjai közül. Az olvasók majdnem kivétel nélkül magyarok, egy névnel közli a bejegyzés, hogy az illető *Fleischer* nevű egyén szász diák, máshol meg egy-egy arisztokrata ifjú német instruktora szerepel. Az első bejegyzett olvasó *Intze* Ferenc tógátus deák, aki 1803 július 7-én *Vergilius* műveit olvassa a neves göttingeni klasszika-filológus, Ch. G. *Heyne* kiadásában. A további években is egyik legrendszeresebb látogatója a könyvtárnak; *Szász* József könyvtárhoz baráti szálak fűzték. A kollégium tanárai közül többek között itt olvasnak: *Bolyai* Farkas, *Antal* János, a történelem és filológia professzora, későbbi erdélyi püspök, *Csernátoni Vajda* Sámuel, a filozófia professzora, *Borosnyai Lukács* János, aki elsőként tanít természetrajzot a vásárhelyi kollégiumban, *Köteles* Sámuel, a filozófia haladószellemű professzora, aki Erdélyben először terjeszti el *Kant* filozófiáját. Látogatja a könyvtárat *Aranka* György és a város tudós orvosa, *Gecse* Dániel. Megfordult a könyvtárban egy debreceni professzor is: *Sárvári* Pál.

Az olvasott művek között a legnagyobb részt a történelmi művek alkotják. Magyarország történelmére vonatkozólag forgatják Anonymust, az újabbak közül *Bél* Mátyás, *Palma* Károly Ferenc, *Benkő* József, *Tomka-Szászky* János, *Schmeitzel* Márton, *Katona* István, *Horányi* Elek, A. *Gebhardi*, I.A. *Fessler* és *de Sacy* műveit. Az egyetemes történelemre vonatkozólag főleg összefoglaló munkákat keresnek, mint pl. a wittenbergi protestáns történész, *Bél* Mátyás unokájának, J.M. *Schroeck*-nek műveit, amelyek akkoriban a protestáns kollégiumokban a tanítás vezérfonalául szolgáltak. Többen olvasnak egy angoltól fordított nagyszabású egyetemes történelmi munkát,¹² de van érdeklődés egyes nemzetek történelme iránt is, főleg a haladó, forradalmi mozgalmak iránt. *Neuhauser* Ferenc kollégiumi professzor a *Histoire des revolutions des Pays Bas* c. Párizsban 1727-ben megjelent művet olvassa, egy diák pedig *XVI. Lajos francia király életének históriáját* forgatja, ami ugyan valószínűleg forradalom ellenes volt, hiszen Bécsben, a király lefejezésének évében jelent meg, de az eseményekről mégis csak nyújtott az olvasónak némi tájékoztatást. *Aranka* György L.A. *Muratori* olasz történész műveit és J.H. *Eckhel* bécsi egyetemi tanár numizmatikai művét olvassa. Akad olvasója a XVI. századi olasz jezsuita történész, G.P. *Maffei* Indiáról szóló művének is.

Keresettek a jogi, politikai, közgazdasági művek is. Sokat forgatják a *Tripartitum* különböző kiadásait, *Köleséri* Sámuel kéziratot jogi kompendiumát, valamint az országgyűlési anyagok gyűjteményeit. A külföldi jogi irodalomból a korai német felvilágosodás természetjogának úttörője, S. *Puffendorf* műveit és a XVIII. sz. végén nagy feltűnést keltő, sok nyelvre lefordított művet, G. *Filangieri* olasz jogtudós *La scienza della legislazione* c. művét német fordításban. Olvassák a bécsi egyetemi tanár, az osztrák felvilágosult abszolutizmus irányának hivatalos

ideológusa, J. *Sonnenfels* államtudományi munkáit. *Wesselényi* Józsefet az angol közgazdasági állapotok érdekelték: A. *Smith* klasszikus művét olvassa és a tudományos mezőgazdaságtan megalapítójának, a német A. *Thaer Einleitung zur Kenntnis der englischen Landwirtschaft* (Hannover, 1800.) c. művét. Egy cancellista egy gyakorlati gazdasági kézikönyvet olvas,¹³ s ugyancsak mezőgazdasági, gazdasági szakkönyvek érdeklik *Borosnyai Lukács* János professzort is.

Földrajzi műveket kevesebben olvasnak. Használják A. F. *Büsching* kitűnő művét, mely a XVIII. sz. legjobb leíró földrajza,¹⁴ J. Ch. *Gatterer* német történész kis földrajzi összefoglalóját.¹⁵ Mindkettőt egy *Wagner* nevezetű olvasó, a bejegyzés szerint „gr. Kendefi úrfi német instruktora” olvassa. Többen használnak különböző térképeket és olvassák *Tomka-Szászky* János bevezetését Magyarország földrajzába és *Benkő* Ferencnek 1801-ben megjelent magyarnyelvű földrajzi leírását az Európán kívüli földrészekről.

Természettudományi művek iránt is volt érdeklődés. *Bolyai* Farkas J.E. *Montucla* francia matematikus *Histoire de mathématique* c. művét olvassa, forgatja a nagy francia enciklopédiát, más alkalommal pedig több napon keresztül természetrajzi műveket tanulmányoz.¹⁶ Használják G. *Vega* logaritmus tábláit, D. *Bernoulli* hidrodinamikáját, A. G. *Kästner* göttingeni egyetemi tanár matematikai és fizikai könyveit és a Magyarországon annyira népszerű Ch. *Wolf* német filozófus és matematikus ötkötetes *Elementa matheseos* c. művét. Olvassák a kitűnő német fizikus, J. S. T. *Gehler* nagy összefoglaló fizikai lexikonát.¹⁷ *Horváth* Mátyás orvos egy kémiai kézikönyvet használ, igaz elég régi kiadásút, a XVII. sz.-ból.¹⁸ *Borosnyai Lukács* János professzor éveken keresztül gyakran használja J. J. *Plenk* bécsi orvos és egyetemi tanár *Icones plantarum medicinalium...c.* gyönyörűen illusztrált folio köteteit, mely korában is igen drága könyvnek számított. Eredetileg 360 tallér volt az ára, ami kb. 720 akkori forintnak felelt meg. (*Bolyai* Farkas évi fizetése 400 magyar forint és némi természetbeni juttatás volt.)

Orvostudományi műveket viszonylag kevesen használnak. *Gecse* Dániel olvassa B. S. *Albinus*, leideni egyetemi tanár, a XVIII. sz. első fele legjobb anatómusának könyvét; olvassák W. *Harvey* korszakalkotó művét a vérkeringésről és *Fischer* János cancellista buzgón tanulmányozza S. A. D. *Tissot*, a századvég híres svájci orvosának nőgyógyászati szakkönyvét.¹⁹

Két építészeti szakkönyvet használ egy, a naplóban *Kótsi* L.-nek bejegyzett egyén, a foglalkozás nincs jelölve, feltehető, hogy építész volt. Az egyik mű A. *Palladio* építészeti szakkönyve francia kiadásban, a másik korabeli német építészeti munka.²⁰

Bár a legfontosabb teológiai művek úgy katolikus, mint protestáns részről megvoltak a Teleki-könyvtárban, az érdeklődés ezek iránt igen csekély volt. *Melanchton* néhány művét olvassák, egy unitárius pap, *Kozma* József H. S. *Reimarus* protestáns teológus művét használja, egy kollégiumi diák három vallási tárgyú művet olvas. Az egyik ezek közül J. *Addison* angol publicista műve német fordításban,²¹ a másik pedig egy *Helvetius Phileleutherius* álnéven megjelent *De miraculis* c. munka, melyet a liberális nézeteiről ismert s a református ortodoxia által is üldözött J. J. *Zimmermann* zürichi professzor irt. Azt bizonyítja könyvében, hogy Assisi Szt. Ferenc, Szt. Domokos és Loyolai Ignác csodái nem isteni eredetűek.

A széppróza iránt nagy az érdeklődés. Részben a latin klasszikusokat olvassák: *Terentius*, *Cicero*, *Vergilius*, *Ovidius*, *Horatius*, *Julius Caesar* műveit; az

olvasók természetesen főleg a diákok. Görögök közül keveset olvasnak: *Epictetos Encheiridion-ját* és *Wesselényi József* olvassa *Plutarchost*. Másrészt a XVIII. sz-i, tehát korabeli szépprózát olvassák, ezt is főleg a diákok. Többen olvassák *Wieland*, *Klopstock*, *Gottsched*, *Holberg* műveit és az Ossian dalokat. *Pope* esszéit a már említett *Wagner*, *Voltaire Henriás-át* *Péczei József* fordításában *Kiss Sámuel* diák, *Rousseau Vallomásai-t* *Benedek Dávid* marosvásárhelyi pap olvassa. Használják a német írók reprezentatív antológiáját,²² egy Zürichben 1789-ben francia szerző által összeállított irodalomtörténetet s még más irodalomtörténeti műveket. Legnagyobb népszerűségnek a politikai satírák örvendtek s köztük is elsősorban a volt jezsuita *A. Blumauer* művei. Szabadkőműves verseit és travesztált *Aeneis-ét* buzgón olvasták a diákok és kancellisták. Az erősen antiklerikális *Aeneis* betiltott és elkobzott mű volt, — érthető, hogy az érdeklődést ez még csak fokozta. Olvasták *L. Holberg* dán író akkor világhíres társadalmi satíráját, *Klimius* Miklós földalatti utazását, mely 1783-ban magyarul is megjelent. Olvasták *J. Barclay* újlatin költőnek a XVII. sz. elején megjelent *Argenis* c. prózai regényét, mely szintén kitűnő satirikus rajza a társadalmi viszonyoknak. A korabeli magyar szépprózából az *Uránia* c. folyóiratot olvassák. *Ch. Batteux* francia filozófus és esztéta *Einleitung in die schönen Wissenschaften* c. négykötetes művét lipcsei, 1774-es kiadásban többen olvassák. A korában alapvetőnek számító munka a kialakuló német esztétikára is nagy hatással volt. Rajta kívül még egy esztétikai könyvet használnak, *J. J. Eschenburg* német irodalomtörténész, *Shakespeare* összes műveinek első teljes német fordítójának munkáját.

A Teleki theca olvasóforgalmának első három évéről összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a könyvtár az érdeklődők minden rétegét el tudta látni a megfelelő szakkönyvvel és jól szolgálta a tudományos ismeretek terjesztését. Fenti időszak alatt mintegy 100—120 művet olvasott itt kb. 60 olvasó. Természetesen mindez távol áll a könyvtár állományának teljes kihasználásától, az olvasott művek csak egy csekély töredékét képviselték a könyvtár állományának, mely már ebben az időben is megközelítette a 20.000 kötetet. Amit az olvasók elsősorban kerestek és használtak, az az egykoru tudományos szakirodalom és széppróza, valamint a latin klasszikusok legújabb, jó kiadásai voltak. Teljesen kihasználatlanul maradt a görög-római klasszikusok régebbi kiadásainak hatalmas gyűjteménye, a felhalmozott történelmi forrásanyag, ill. forráskiadványok, a teljes patrisztika és majdnem az egész teológia, az ókor és a középkor ismeretanyagának XVI-XVII. és részben XVIII. századi kiadásai, melyeknek már akkor is inkább csak történelmi érdekességük volt. A könyvtár használói csekély kivételtől eltekintve nem a multat kutatták, hanem a jelen tudományával akartak megismerkedni. Nem, ill. jóformán alig használták a magyar nyelvű irodalmat, a könyvtár állományában külön kezelt *Telekiné Bethlen Zsuzsanna*-féle magyar könyvtárat. A magyar nyelvű irodalmat valószínűleg máshol is megszerezhették az olvasók. Ami az olvasott művek nyelvi megoszlását illeti, legtöbb a német és a latin nyelvű, kevesebb a francia, minimális az olasz és görög. Általában a francia, angol vagy olasz könyveket is német fordításban használják.

Az 1806 áprilisában megszakadt olvasónapló 1812 novemberében folytatódik újra. A könyvtáros személyéről ebből az időből pontos adatok nincsenek, — egy bizonyos, hogy 1816-ban, amikor *Kazinczy Ferenc* meglátogatta a könyvtárat, *Szabó András* volt a könyvtáros, aki előzőleg *Zsibón Wesselényi Miklós* házitanítója volt. 1817-ben viszont már a fiatal, 21 éves *Kelemen Márton* a könyvtáros, aki

ezt a tisztét egészen 1851-ig, haláláig ellátta. *Teleki* őt is elküldte külföldi tanulmányútra 1819—1820 között. Fennmaradt levelezésük bizonyítja, hogy *Teleki* igen meg volt elégedve könyvtárossal s *Kelemen Márton* is szerette hivatását. *Teleki* Bécsből 1818 áprilisában írta könyvtárossának: „Nekem szívemen vagyok a' Bthecam és meg-nyugtatásomat találok abban a' reménységben, hogy Kglmed annak gondviselésében meg-felel bizodalammnak.”²³ *Kelemen Márton* leveléből olvasunk először részletes beszámolót a könyvtár olvasóiról: „Az Olvaso Szoba Kegyelmes Uram! valamint eddig, úgy most is dicsekedhetik számos olvasókkal; nevezetesen Sz. Márton naptól fogva, a' miolta a Királyi Tábla bé gyűtt, és a Collégium bé állott. Az Olvasok száma minden nap mikor legkevesebb öt, vagy hat: de igen sokszor, és többnyire 10-en s még azon fejtül is szoktak meg jelenni. Nekem pedig [!] Kegyelmes Uram! mind az Olvasókkal, és Btheca nézőkkel a' legnagyobb emberséggel és szelidséggel bánom... Vagy én, vagy pedig a' Btheca Scribaja mindég az Olvasókkal egy Szobába vagyunk, hogy minden meg történhető kár el távoztassék...”²⁴ A levélből figyelemreméltó az olvasók számának az első évekhez viszonyított ugrásszerű emelkedése, másrészt pedig a látogatók elválasztása olvasókra és „Btheca nézőkre”, ami azt jelenti, hogy már akkor is nemcsak használói, hanem műértő, ill. laikus csodálói is voltak a könyvtárnak. Az olvasókat pedig vonzották az újonnan érkező könyvek, mert *Teleki* könyvtárát továbbra is rendszeresen gyarapította, a Bécsben vásárolt könyveket azonnal Erdélybe szállíttatta.

Érdeemes ebből az időszakból az 1812 nov.-1813 dec. végéig terjedő időszak olvasóforgalmát újra részletesebben elemezni. Az olvasók száma 64 fő, tehát már ekkor kétszerese az első évek átlagának. A napi látogatottság is 4-5, nemritkán 6-8 fő. Ami az olvasói összetételt illeti, a tanárok és diákok létszáma nagyjából változatlan, az emelkedést a királyi tábla kancellistái, procuratorai (ügyvédei) assessorai (ülnökei) okozzák. Főleg a 23 fiatal kancellista képez egy szellemileg igen mozgékony, érdeklődő réteget. Többen látogatják a könyvtárat a főúri családok tagjai és az egyes családoknál működő nevelők közül. (*Kemény, Bethlen, Bornemissa, Teleki, Bálintih, Zejk* családoktól.) Szerepel több olyan név is, amely után a foglalkozás helyett csak az „úr” „nemes úr” megjelölést találjuk, tehát nem értelmiségi foglalkozású egyénekről, hanem birtokos nemesekről van szó. S Baksa Gábor asztalosmester személyében megjelent az első polgári olvasó is.

A történeti művek közül többek között olvassák a szélső transzilvanista de Habsburg-párti *Osverei Mihály Erdély historióiá*-ját kéziratban, *Benkő József Transylvania*-ját, és *Budai Ferenc Magyarország polgári historia*-ját. A könyvtár gazdag kéziratos anyagából egy olvasó erdélyi családtörténeti adatokat gyűjt. Egyetemes történelemből *J. J. Barthelemy* francia régiségbuvár Görögországról szóló művét tanulmányozzák, mely már nem száraz tudományossággal, hanem igen élénken és szemléletesen rajzolja meg az ókori Görögország társadalmi viszonyait. (²⁵)

Jogi művek közül a magyar kiadású jogi műveket használják, földrajzi műveket alig, inkább csak térképeket és útleírásokat, köztük a neves francia Afrikakutató, *F. Levaillant* könyvét. (²⁶) Természettudományos műveket is kevesebbet olvasnak, általában az 1803—1805 között használtakat forgatják most is. Ellenben újdonság, hogy a berlini *J. G. Krünitz* doktor népszerű gazdasági-technikai enciklopédiáját egyre többen és egyre gyakrabban használják. (²⁷) Az említett *Baksa Gábor* asztalosmester párizsi a kadémia által kiadott s az egyes mester-

ségek leírását tartalmazó hatalmas, számos metszettel ellátott enciklopédiát tanulmányozza. ⁽²⁸⁾ *Kaufmann* András patikus desztillátorokról szóló, 1800-ban kiadott német könyvet olvas. Mindez amellet szól, hogy a gyakorlati munkát végző szakemberek is megtalálták az utat a könyvtárba s az itt talált szakirodalom segítséget nyújtott munkájukhoz.

A XVIII. sz. második felében felélénkült ókori kutatások és ásatások nagy-szerű eredményeit reprezentatív kiállítású és komoly tudományos igényű publikációk egész sora népszerűsítette. *Teleki* sok ilyen könyvet vásárolt s az olvasók is szívesen forgatták ezeket. Olvassák *J. J. Winckelmannnak*, az ókori művészettörténet megalapítójának műveit, használják a herculeaneumi festményekről megjelent munkát ⁽²⁹⁾ és két angol kutató Palmyra romjairól szóló beszámolóját. ⁽³⁰⁾ Az ókor iránti megnövekedett érdeklődéssel függ össze valószínűleg, hogy a görög-latin klasszikusokat most még többen forgatják, mint tíz évvel ezelőtt. A diákok és kollégiumi tanárok érdeklődésén kívül megfigyelhető egy másik, már bibliofil igényű érdeklődés is: *Fülöp* József például, a királyi tábla ügyvédje csak Bodoni kiadású görög klasszikusokat olvas. (*Callimachost, Anacreont, Coluthust, Epictetost.*) A latinok közül most is a legnagyobbak a népszerűek: *Livius, Vergilius, Horatius, Cicero, Tacitus*.

A legtöbbet olvasott író a Teleki-könyvtárban 1812/1813-ban *Rousseau* és *Wieland*, közvetlenül utánuk *Voltaire* majd *Kotzebue*. Itt nincs foglalkozásbeli elkülönülés: diák és arisztokrata, cancellista és főúri nevelő, professzor és katonar orvos egyaránt olvassa ezeket a műveket. *Voltaire*-nek különösen a *Beaumarchais*-féle teljes és korábban legjobb kiadása forog közkezen, *Rousseau*-nak úgy egyes művei, mint egy genfi, 1782-es teljes kiadása. *Wieland* és *Kotzebue* kedvelése és nagyarányú olvasottsága elég elterjedt ekkor egész Magyarországon, a színtársulatok repertoárjának nagyobb részét *Kotzebue* darabjai alkotják s így érthető, hogy a sekélyes színdarabíró művei a Teleki-könyvtárban is keresettek. Olvassák még *Gessner, Racine, Voiture* műveit, kínai mesék és francia költészeti antológiát. A francia felvilágosodás írói közül *Montesquieu* és *Mirabeau* műveit is használják. A kor divatjának megfelelően sok filozófiai, ill. filozófiai jellegű művet olvasnak: *Confuciuson* kezdve *Montaigne*-en keresztül *Mendelssohnig* és *Kantig* terjed az érdeklődés. A francia felvilágosodás egy lelkes népszerűsítője, a Magyarországon annyira közkedvelt *G. T. F. Raynal* művét is olvassák. ⁽³¹⁾ Érdekes könyv a francia forradalomról egy Párizsban 1798-ban, a Babeuf-társaság támogatásával megjelent anonim mű, melynek szerzője *A. Danican*, a forradalom tábornoka, aki azonban szembekerült a forradalommal és Franciaországból menekülni volt kénytelen. A mű már a következő évben megjelent német fordításban Bécsben *Degen*-nél, de hamis impresszum alatt, Kairót tüntetve fel megjelenési helynek. A könyvet a már említett *Fülöp* József olvasta. ⁽³²⁾ Ugyancsak ő még más könyveket is olvas a francia forradalomról. Az olvasónapló bejegyzései szerint két *Fülöp* József szerepel: egy ifjabb, cancellista és egy másik, foglalkozása szerint ügyvéd a királyi táblánál. Valószínűleg apa és fiáról van szó, az apa 1820 körül halt meg, a fiúról pedig följegyezték, hogy nagy tehetségű, költői és írói hajlamokkal rendelkező ifjú volt, akit azonban a családi hagyományok a megszokott jogi pályára vontak. Mellettük még két olvasóról kell névszerint megemlékeznünk: az egyik *Szolga* János, korában igen keresett és jónevű királyi táblai ügyvéd, aki több jogi művet is írt. A másik egy *Kovách* László nevű olvasó; róla csak annyit jegyezt fel a napló, hogy

„Szilágyi falusi nemes ember” volt. (Valószínűleg azonos azzal a *Kovách* Lászlóval, aki Kraszna megyében táblabíró és királyi pénztárnok volt.) Ők négyen azok, akik a leghaladóbb, legforradalmibb könyveket olvassák, egy-egy alkalommal négy-öt könyvet is előhozatva. Olvassák a mechanikus materialista *Lametrie* „*L’homme machine*” c. művét, az ember szabadságáról és egyenlőségéről szóló művet, valószínűleg röpiratot, *Machiavelli* műveit és a szókimondó radikális német publicista, A. G. *Rebmann* művét, aki sokszor ellentétbe került a német fejedelmekkel és egyházi hatóságokkal s akit Napoleon a becsületrenddel tüntetett ki. ⁽³³⁾ *Szolga* János és ifj. *Fülöp* József valószínűleg fellapozták a Teleki-theca nyomtatott katalógusát és a 2. köt. 46-49. oldalán a „Scriptores atheismi suspecti, mystici et paradoxi” fejezetcím alatt felsorolt könyvek egy részét sorra olvasták. Itt találjuk *Voltaire* anonim művét: *Catéchisme de l’honnête homme*, (Párizs, 1764) a *Kálvin* által eretnekként elégettetett M. *Servet Christianismi restitutio* (1553) c. a világon csak két példányban meglévő művét, melyet *Teleki* kénytelen volt II. József kérésére a bécsi császári könyvtárnak ajándékozni, neki magának csak a könyv kéziratot másolata maradt; Th. *Browne* angol orvos és filozófus *Religio medici* (1665) c. művét, mely a maga korában igen bátor és új gondolatokat tartalmazott, egy „szabadelvű” eszmefuttatást a kereszténységről és két Jézus életéről szóló munkát. Itt van *Comenius*nak is egy öregkori műve, az *Unum necessarium*, bár ez minden csalódottsága és pesszimizmus ellenére is végső kicsengésében mégis keresztény szellemű mű. Idesorolta *Teleki Lametrie* művét is. Az eretnek és ateista írók mellett itt szerepelnek az újkori misztikusok is s az érdeklődő *Fülöpék* ezeket is olvasták: J. *Massart*, XVI. század végi protestáns misztikus és vizionáló művét³⁴ és E. *Swedenborg* svéd misztikus és szektaalapító könyvét.³⁵

Feltűnő, hogy a tizenhárom hónap alatt egy teológiai művet sem olvastak.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a jelentősen megnövekedett olvasóforgalom érdeklődésében is eltolódott, ill. fejlődött: előtérbe került a történelmi és jogi művek rovására a felvilágosodás eszme körében fogant irodalom, sőt az egészen szabadelvű, radikális publicisztika is. A könyvtár állománya ezt az igényt is jól kielégítette, sőt a katalógus még ajánló bibliográfiaként is megállta helyét.

Az 1820-as évektől kezdve a könyvtár olvasóforgalma stagnál, a nagyvenes évek végétől erősen csökken. Az ok világos: 1822-ben meghalt *Teleki* Sámuel s ettől kezdve megszűnt a könyvtár tervszerű és folyamatos gyarapítása. Ami ezután kerül a könyvtárba, már főleg hazai irodalom (rendszerint tiszteletpéldányok) vagy már előzőleg megrendelt külföldi művek folytatásai. A könyvkereskedők is küldenek még egy ideig könyvszállítmányokat s ezeket a könyvtár gyarapítására hagyományozott összegből időnként meg is veszik, de már szó sincs aktív könyvbeszerzésről. Az olvasók elmaradása lassan, évtizedek alatt következik be: pontosan abban az ütemben, amilyen mértékben avul el a könyvtárban lévő irodalom. A történelmi kutatómunka műhelyévé csak a század második felében válik a Teleki-theca, párhuzamosan a történelmi kutatások fellendülésével.

Három olvasónapló van ezekből az időkből: az első 1827-1833-ig, a második 1833-1840-ig, a harmadik 1840-1856-ig tartja nyilván az olvasóforgalmat. ⁽³⁶⁾ Az első kettő még megjelöli az olvasókat és az olvasott műveket is, a harmadik már csak a használt könyveket tartja nyilván. Az olvasók száma kb. a nagyvenes évek végéig, pontosabban a szabadságharcig naponta átlag 3-4 fő, de előfordul 8-10 is, néha viszont csak 2-3. Az ötvenes évektől kezdve már alig olvasnak a Teleki-thecában, élő irodalmat már nem találnak az olvasók.

Ebben az időszakban is olvassák a görög-római klasszikusokat: *Plinius Historiae naturalis* c. művét, *Lucretius*, *Cicero*, *Vergilius*, *Horatius* és *Ovidius* műveit. Forgatják a Magyarország és Erdély történelmére vonatkozó műveket, többek között J. Ch. Engel: *Geschichte des Königreichs Ungarn* c. művét, *Virág Benedek Magyar századok*-jait, a székely nemzet constitutioját,³⁷ az erdélyi országgyűlések anyagait és egy erdélyi családtörténeti kéziratot.³⁸ Ókori történelemből olvassák a népszerű *Hármas históriá*-t (Pozsony, 1767) s többen használják a felvilágosodás történelemszemléletének alapvető művét, P. Bayle híres munkáját: *Dictionnaire historique et critique*. (Amsterdam—Leiden. 1740. Tome 1—4.) Sokan használnak jogi műveket, többek között *Kövy Sándor* sárospataki professzor kitűnő összefoglalóját a magyarországi jogrendről.³⁹ Egy olvasót az európai alkotmányokról szóló gyűjteményes munka érdekelte. *Machiavellit* most is tanulmányozzák és *Blumauer* satirikus művei is népszerűek még. *Bolyai Farkas Descartes* olvasásába merül el. (1833 márciusában.) Felkeresi a könyvtárat a román értelmiség is: *Timotheus Ciparin* görögkeleti pap 1828 júniusában francia nyelvű munkát olvas Havasalföld történetéről. Néhány protestáns teológiai mű mellett (F. V. *Reinhard* prédikációi, F. *Turretin* genfi teológus művei) *Augustinus* műveit is használják. Többször forgatják a francia történetíró és közgazda, J. Ch. L. *Simonde de Sismondi*, Adam *Smith* követőjének politikai gazdaságtanát.⁴⁰ Természettudományi műveket keveset használnak: a *Krünitz* enciklopédia ugyan most is közkézen forog és S. A. D. *Tissot* orvosi könyveit is használják, mellettük csak néhány, főleg természetrajzi és földrajzi mű szerepel. Említésreméltó közülük az első magyar ásványtan, *Benkő Ferenc Magyar mineralógia*-ja (Kolozsvár, 1786.) és az egy személyben merkantilista közgazda, gyakorló orvos és tudós vegyész J. J. *Becher* ásványtani műve.⁴¹ Érdekes még a német származású segesvári orvos, J. Ch. G. *Baumgarten* Erdély flórájával foglalkozó műve.⁴² Művészettörténeti művek közül most is olvassák az antik emlékeket bemutató gyűjteményes köteteket, többek között az E. Q. *Visconti* olasz művészettörténész és régiségbúvár által összeállított Museo Pio-Clementino köteteit.⁴³

A harmincas évektől kezdve főleg az újságolvasók szaporodnak el a könyvtárban: míg a tudományos jellegű *Göttingische Gelehrte Anzeigen*-t azelőtt is forgatták, most az élénkülő politikai élettel összefüggésben egyre többen olvasnak magyar és német politikai újságokat. (*Allgemeine Zeitung*, *Magyar Kurir*) Felendül a magyar művek olvasása is: *Virág Benedeket*, *Kazinczyt*, *Csokonait* olvassák.

1840-től már csak a használt könyvekről van kimutatás. Havonta átlag 5-15 között van a kihozott, ill. visszavitt könyvek száma. Az olvasott művek aránya most már érezhetően a történelemre, ezen belül is a forrásértékű, gyakran kéziratos anyagra tolódik. Olvassák *Cserei Mihály* históriáját, *Bethlen Farkas* Erdély történetéről szóló művét, *Bethlen Miklós*, *Apafi Mihály* és *Kemény János* önéletírását, *Verböczyt*, *Szalárdi János Siralmas krónikáját*, *Pray György*, *Bod Péter* és *Kovachich Márton György* műveit. Megtalálják és használják még az olvasók a XVIII. század klasszikusait, főleg *Rousseau* és *Wieland* műveit és elolvassák azt a néhány új művet is, ami még beérkezik a könyvtárba: *Széchenyi István* könyveit, (*Hitel*, *Világ* és *Stádium*) L. A. *Thiers* francia történész Napoleon koráról szóló munkáját⁴⁴ De a horizont egyre inkább beszűkül: a Teleki könyvtár már nem tud vagy csak alig tud friss szellemi táplálékot adni. Az 1820-ban még élő könyvtár 1850 után már nem tekinthető élő és ható intézménynek. A fel-

világosodás enciklopédikus légkörében fogant könyvtár a XIX. sz. közepétől már csak régi könyvek őrzőhelye s mint ilyen, csak tudományos kutatás érdeklődésének tárgya.

Jegyzetek

1. *Teleki Sámuel* végrendelete 1800-ból, közli „Az erdélyi református egyházkerület igazgatótanácsának jelentése a Teleki-théka ügyében”. Kolozsvár. 1912. 2 p. és Bibliothecae Samuelis S. R. I. Com. Teleki de Szék. Pars prima. Vienna. 1796. XXX p.: „... ut patriae librorum penuria laborantis inservirem commodis.”
2. Mindaddig nem volt tisztázott, mikor és hogyan került le Bécsből a Teleki-könyvtár. Az Országos Levéltárban átnézett levelezésben *Teleki Sámuel* és az akkor Marosvásárhelyen tartózkodó *Teleki Sámuelné* között pontosan nyomon követhető a könyvek szállítása. Orsz. Levéltár. Teleki-család marosvásárhelyi levéltára. Teleki Sámuel-osztály. Miss. 2662—63, 2665—66, 2668—69, 2671, 2674, 2934—35.
3. Uo. Miss. 2671.
4. Uo. Miss. 31.
5. Uo. Miss. 212.
6. *Briefwechsel zwischen Carl Friedrich Gauss und Wolfgang Bolyai*. Leipzig. 1899.
7. Marosvásárhely. Teleki-theca kéziratára.
8. Uo. Itt kell megjegyeznünk, hogy végre le kell számolni azzal a legendával, amely a magyar könyvtártörténetben több mint száz éven át *Teleki Sámuel*t mint a könyvtár-alapítás tragikus alakját emlegette. A Teleki-theca történetével foglalkozók sorra vették át egymástól a téves adatot, hogy *Teleki* miután könyveit Bécsből Erdélybe szállíttatta, soha többé nem látta viszont könyvtárát. A valóság ezzel szemben az, hogy *Teleki* az 1802 augusztus eleje—október vége közötti időszakot Marosvásárhelyen töltötte, személyesen irányította könyveinek elhelyezését és választotta ki első könyvtárosát. Bizonyítja ezt több Marosvásárhelyen kelt levél, ill. feljegyzés ebből az időszakból Budapest az Országos Levéltárban, a MTA Könyvtárának kéziratárában, Marosvásárhelyen a Teleki-theca kéziratárában és Kolozsváron a RNK Akadémiája Kolozsvári Történeti Levéltárában. 1802. szeptember 25-én írja Teleki Marosvásárhelyről *Teleki Lászlónak*: „Csak októbernek végéig lévén szabadságon, úgy szándokozom... hogy októbernek vége fele N. Váradon legyek. ... Ezúttal, itten sok dolgaim miatt úgy meg késtem, hogy még egy Józságomban sem excurralhattam, sőt Sáromberkére is kétszer, csak három 's négy órára fordulhattam ki. ... Már a Bthecamat Istennek hála, ki-raktam 's rendben szedtem...” (MTA Kéziratár Lev. 4° 11/4.) 1802 okt. 12-i feljegyzés Marosvásárhelyen: „Pro memoria kiadtam Inspectoromnak, Kadácsi Úrnak” — a továbbiakban az olvasószoza bútorzatáról és a könyvtár egyéb berendezéseivel kapcsolatban intézkedik. (RNK Akadémiája Kolozsvári Történeti Levéltára.) 1805-ben megint Marosvásárhelyen találjuk *Telekit*, az említett *Kadácsinak* és könyvtárosának ad ki írásbeli utasításokat. (Orsz. Levéltár. Miss. 2753. és Mvh. Teleki-theca kéziratára.) 1807-ben újra azt írja *Szász Józsefnek*: „Úgy lehet, hogy augusztusban én is lerándulok, de októberben vissza kell jönnöm.” (Mvh. Teleki-theca kéziratára.) S még ez év végén *Kadácsi* tiszttartónak ezt üzeni: „... jövő tavasszal Isten segédelmével le megyek a Vármegyémbe ... onnét pedig Erdélybe; és minthogy ottan mulatni akarok, szükségem lészen azokra a szobákra is, melyekben most az asztalos lakik...” (Orsz. Levéltár. Miss. 2815.) E két utóbbi erdélyi tartózkodásról eddig még nem sikerült írásos bizonyítékot találni, de elképzelhető, hogy megvalósultak. Mindenesetre most már bizonyos, hogy könyvtárát *Teleki* 1802-ben és 1805-ben meglátogatta és személyesen ellenőrizte.
9. Mvh. Teleki-theca kéziratára.
10. Uo.
11. *Döbrentei Gábor*: Szász József emléke 's hátra-maradott versei. *Erdélyi Múzeum*. 1814. 2. füzet. 2. kiad. Pest. 1815. 102—116 p.
12. *Allgemeine Welthistorie*. Halle. 1744.
13. *Eckharts, J. G. v.: Experimental-Oekonomie* ... Leipzig. 1782.
14. *Neue Erdbeschreibung*. Hamburg. 1770.
15. *Kurzer Begriff der Geographie*. Göttingen. 1789.

16. Halle, I. S.: *Magie, oder die Zauberkräfte der Natur* . . . Berlin. 1784—86. Funk, Ch. B.: *Natürliche Magie*. Berlin. 1783. Leupold, J.: *Theatrum machinarum*. Leipzig. 1774.
17. *Physikalisches Wörterbuch*. Bd. 1—5. Leipzig. 1798.
18. *Theatrum chemicum*. Tom. 1—6. Strassburg. 1659—61.
19. *Die Erzeugung der Menschen und Heimlichkeiten der Frauenzimmer*. Bd. 1—4. Frankfurt. 1774.
20. Scheyer, J. G.: *Praktische Baukunst ökonomischer Gebäude*. Bd. 1—2. Leipzig. 1797.
21. *Von der Wahrheit der christlichen Religion*. Bd. 1—3. Frankfurt a. M. 1782.
22. *Sammlung der deutschen Dichter und Prosaisten*. Bd. 1—47. Wien. 1789.
23. Fodor István: *Teleki Téka*. Marosvásárhely. 1938. 7 p.
24. 1818. nov. 29. RNK Akadémiája Kolozsvári Történeti Levéltára.
25. *Voyage du jeune Anacharsis en Grèce*. Paris. 1788.
26. *Reise in das innere von Afrika*. Frankfurt. 1790—97.
27. *Oekonomisch-technologische Encyclopädie*. Teil 1—73. Berlin. 1773—1798.
28. *Description des arts et métiers* . . . Tome 1—25. Paris. 1761—1781.
29. *Le pitture antiche d'Ercolano*. Tom. 1—5. Napoli. 1757—1779.
30. Wood—Dawkins: *Les ruines de Palmyre* . . . London. 1753.
31. *Histoire philosophique et politique des établissements et du commerce des Européens dans les deux Indes*. Amsterdam. 1771.
32. *Cassandra, oder einige Betrachtungen über die französische Revolution*. Cairo. 1799.
33. *ABC-Buch für grosse Kinder*. Hamburg. 1796.
34. *Harmonie et prophéties anciennes avec les modernes sur la durée de l'Antechrist et les souffrances de l'Eglise*. Köln—Amsterdam. 1686—88.
35. *Les merveilles du ciel et de l'enfer*. Berlin. 1782.
36. „Azoknak neveik kik az Olvaso Szobába olvastak ab Ao 1827” „Azoknak neveik kik az Olvaso Szobába olvastak ab Ao 1833” „Consignatiója azon könyveknek, mellyek a Bibliothecából hozattak ki az olvasok számára és a nem használás után ismét vissza vitettek. 1840-ben” Mvh. Teleki-theca kéziratára.
37. *Constitutio municipalis Siculorum de anno 1632*. MS.
38. *Genealogiae familiarum Transylvanicarum*. MS.
39. *Elementa jurisprudentiae hungaricae*. Kassa. 1800.
40. *Principes d'économie politique*. Tome 1—2. Genf. 1803.
41. *Physica subterranea*. Leipzig. 1703.
42. *Enumeratio stirpium Transylvaniae indigenarum*. Vienna. 1816.
43. *Il Museo Pio-Clementino con spiegazione e descrizione de E. Q. Visconti*. Tom. 1—6. Roma. 1780.
44. *Histoire du Consulat et de l'Empire*. Tome 1—20. Paris. 1845—62.

Le mouvement des lecteurs dans une bibliothèque seigneuriale du XVIIIe siècle durant la première moitié du XIXe siècle

G. SOMKUTI

En 1802 le comte Sámuel *Teleki*, chancelier de la cour de Transylvanie, ouvra au public sa bibliothèque privée très précieuse, qui se composait d'environ 20.000 volumes. Ayant fait construire dans une petite ville transylvanienne, à Marosvásárhely une bibliothèque, il a mis sa collection, sous la direction d'un bibliothécaire bien instruit, à la disposition des lecteurs. Les livres hongrois ne formaient qu'une portion restreinte de cette collection, qui se composait, pour la plupart, d'ouvrages parus en Europe occidentale, surtout en Allemagne, en Autriche, en Suisse, en France, aux Pays-Bas, en Angleterre et en Italie. A côté de livres anciens, de livres rares, d'incunables et de livres de bibliophilie, la bibliothèque embrassait, d'une manière encyclopédique, toutes les disciplines de l'époque; l'activité systématique et consciente du fondateur, qui a réuni les ouvrages représentatifs de la littérature scientifique contemporaine, a créé une institution susceptible de promouvoir efficacement la vie scientifique de son rayon d'action.

L'article analyse le mouvement des livres pendant les premières décades du XIXe siècle et s'appuie sur les anciens registres de lecture qui ont été conservés. La répartition sociale des lecteurs montre la prédominance des intellectuels: des savants, professeurs, étudiants, juristes, clercs d'avoué, pasteurs, médecins, la participation des nobles et des aristocrates est moins importante. La plupart des ouvrages lus sont de langue allemande ou latine, les livres français sont moins recherchés. Parmi les ouvrages consultés les classiques latins (*Térence, Cicéron, Virgile, Ovide, Horace, Jules César*) et les études historiques sont les plus nombreux; les livres juridiques, politiques et économiques sont également cherchés et l'intérêt des lecteurs se manifeste aussi aux sciences naturelles, à la médecine. Au fur et à mesure de l'essor des études antiques, les ouvrages concernant l'histoire de l'art et les œuvres archéologiques sont de plus en plus préférés. La théologie est peu lue, en revanche les études philosophiques du siècle des lumières sont très populaires; les produits de la littérature allemande et française de l'époque sont fréquemment feuilletés. Durant les années de 1810 *Rousseau* et *Wieland* sont les écrivains les plus étudiés, ils sont suivis immédiatement, dans l'hierarchie des préférences, par *Voltaire* et *Kotzebue*. On observe nettement l'influence des idées progressistes et les répercussions de la révolution française, influence qui se traduit dans la forte lecture (surtout par la jeunesse) d'écrits politiques et satiriques, d'ouvrages philosophiques matérialistes et d'œuvres anticléricales. Voici les auteurs préférés, à part de ceux que nous venons de mentionner: *Montesquieu, Mirabeau, Lametrie, Raynal, Blumauer, Pope, Browne, Machiavelli*. Plusieurs ouvrages frappés d'interdiction ou de confiscation ne sont accessibles aux lecteurs que dans cette bibliothèque. Quant à la littérature technique et scientifique, le public étudie les ouvrages des principaux savants du XVIIIe siècle. (Histoire: *Bayle, Winckelmann, Barthelemy* — philosophie: *Wolf, Kant* — droit: *Puffendorf, Filangieri, Sonnenfels* — sciences économiques: *Smith* — géographie: *Büsching* — mathématiques et physique: *Bernouilli, Vega, Gehler* — agriculture: *Thaer* — médecine: *Albinus, Tissot*. Parmi les livres les plus fréquemment consultés nous trouvons l'Encyclopédie française et une grande encyclopédie économique-technique, celle de *Krünitz*.

Bien que le nombre de ses visiteurs n'eut atteint à peine le chiffre de 5 ou 10 personnes par jour, la bibliothèque n'a pas manqué de jouer un rôle important dans la vie intellectuelle de Marosvásárhely et — par l'intermédiaire de cette ville — dans celle de la Transylvanie entière. La liste de ses lecteurs réguliers contient des noms illustres, comme celui de *Farkas Bolyai* et de son fils, *János Bolyai*, auteur de la géométrie absolue *Bolyai* — *Lobatchevsky*.

Après la mort de Sámuel *Teleki*, fondateur de la bibliothèque (1822) l'enrichissement de la collection s'est ralenti, ce qui avait pour conséquence d'affaiblir successivement l'intérêt des lecteurs. Depuis les années 50 du siècle passé, la bibliothèque ne constitue plus qu'un gardoir d'anciens livres et ce matériel n'intéresse actuellement que les chercheurs scientifiques.